

An Analysis of Media and Cyberspace Threats to Spiritual Health from the Perspective of Imam Khamenei

Asghar Rajabi Dehbarzoi¹, Mohammad Bidgoli²

¹ Department of Education, North Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran
(Corresponding author). asgharrajabi021@gmail.com

² Department of Law, Varamin-Pishva Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.
mohammad.bidgoli@yahoo.com

Abstract

One of the most significant issues that has attracted the attention of many cultural policymakers today is the spiritual health of society. Ayatollah Khamenei emphasizes that although cyberspace has undeniable advantages, it also possesses certain drawbacks that require serious attention from cultural managers and officials. The present study aims to address the fundamental question: what are the threats of media and cyberspace to spiritual health from the perspective of Ayatollah Khamenei? To this end, using the thematic analysis research method, data extracted from Ayatollah Khamenei's statements were conceptualized, and based on these concepts, the initial themes identified included alteration of thoughts, change of taste and inclinations, social isolation, infringement of privacy, reduction of psychological security, spying, excessive curiosity, weakening of morale, distortion, fading of Islamic values, and distortion of Islamic culture. Subsequently, the organizing themes were identified as behavioral change, redirection of orientations, detachment from the family environment, loneliness and seclusion, probing, lack of immunity, inquisitiveness, psychological warfare, discrediting motivations, cultural transformation, and the promotion of Western culture. Finally, by combining and integrating closely related overarching themes, five major factors were extracted: transformation of lifestyle, weakening of the role of the family, endangerment of privacy, security threats, and the institutionalization of Western cultural values.

Keywords: Ayatollah Khamenei, Privacy, Family, Media, Spiritual Health, Cyberspace.

Received: 2023/03/06 ; **Revision:** 2023/04/07 ; **Accepted:** 2023/05/19 ; **Published online:** 2023/10/02

Publisher: Teacher-Propagator Training Center of Seminaries
<https://tarbiatmotali.ismc.ir/>

Article type: Research Article
© the authors

تربیت متعالی

دوره ۲، شماره ۳، ۱۴۰۲

واکاوی تهدیدات رسانه و فضای مجازی بر سلامت معنوی از دیدگاه امام خامنه‌ای

اصغر رجبی ده برزویی^۱، محمد بیدگلی^۲

^۱ گروه معارف، واحد تهران شمال، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران (نویسنده مسئول)، asgharrajabi021@gmail.com
^۲ گروه حقوق، واحد ورامین - پیشوا، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. mohammad.bidgoli@yahoo.com

چکیده

یکی از مهم‌ترین مسائلی که امروزه نظر بسیاری از سیاستگذاران فرهنگی را به خود معطوف کرده، سلامت معنوی جامعه است. آیت‌الله خامنه‌ای تاکید دارند که فضای مجازی در کنار محاسنی که دارد، دارای معایبی هم می‌باشد که لازم است مدیران و مسئولان فرهنگی نسبت به آن اهتمام ویژه‌ای داشته باشند. هدف پژوهش حاضر پاسخ به این سؤال اساسی است که تهدیدات رسانه و فضای مجازی بر سلامت معنوی از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای چیست؟ در این راستا، با استفاده از روش پژوهش تحلیل مضمون، داده‌های مستخرج از سخنان آیت‌الله خامنه‌ای مفهوم‌سازی شده و براساس این مفاهیم، مضامین اولیه شامل تغییر افکار، تغییر مذاق، منزوی شدن، حریم شخصی، کاهش امنیت روانی، تجسس، کنجکاوی کردن، تضعیف روحیه، تحریف، کمرنگ شدن ارزش‌های اسلامی و مسخ شدن فرهنگ اسلامی احصاء گردید. سپس مضامین سازمان‌دهنده شامل تغییر رفتار، تغییر جهت‌گیری‌ها، دور شدن از محیط خانواده، انزوا و تنهایی، تفحص، عدم مصونیت، کاوش کردن، جنگ روانی، بی‌اعتبار کردن انگیزه‌ها، استحاله شدن فرهنگ و ترویج فرهنگ غربی به دست آمد. در نهایت، با ترکیب و ادغام مضامین فراگیر نزدیک به هم، پنج عامل تغییر در سبک زندگی، کمرنگ شدن نقش خانواده، به خطر افتادن حریم خصوصی، مخاطرات امنیتی و نهادینه شدن ارزش‌های فرهنگ غربی استخراج شد.

کلیدواژه‌ها: آیت‌الله خامنه‌ای، حریم خصوصی، خانواده، رسانه، سلامت معنوی، فضای مجازی.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۱۲/۱۵؛ تاریخ اصلاح: ۱۴۰۲/۰۱/۱۸؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۲/۲۹؛ تاریخ انتشار آنلاین: ۱۴۰۲/۰۷/۱۰

© نویسندگان

<https://tarbiatmotali.ismc.ir/>

نوع مقاله: پژوهشی

ناشر: مرکز تربیت معلم مبلّغ

<https://tarbiatmotali.ismc.ir/>

۱. مقدمه

یکی از اتفاقات مهم در آغاز هزاره سوم، رواج افسارگسیخته فناوری‌های ارتباطی است. امروزه رسانه و فضای مجازی، اصلی‌ترین محیط برقراری ارتباطات انسانی شناخته می‌شوند. اکنون در فضای مجازی و شبکه‌های گسترده اجتماعی حاصل از نسل جدید اینترنت، شاهد پدیده نوینی به نام زندگی دوم هستیم. آمار اتصال به اینترنت و کاربران آن نیز به‌طور تصاعدی در حال رشد است. انتشار پرشتاب اینترنت، ماهواره و فناوری‌های دیجیتال، ارتباط همزمان میان بخش‌های وسیعی از جهان را ممکن ساخته است (رحمانزاده، ۱۳۸۹، ص ۵۰). در این میان، ضرورت پرداختن به پژوهش‌های اسلامی در عرصه رسانه و فضای مجازی، به‌ویژه به‌علت تأثیر آن بر سلامت معنوی احساس می‌شود. رسانه و فضای مجازی با قابلیت‌ها و امکانات خود، تأثیرات عمیقی بر جنبه‌های اجتماعی زندگی خانواده‌ها در جوامع گوناگون گذارده‌اند. بنابراین، پیشرفت در فناوری اطلاعات، شیوه تعاملات انسان را به‌شدت تغییر داده و این تغییر، بر جهان‌بینی و نوع نگرش افراد به زندگی نیز تأثیرگذار بوده است. طبیعتاً در چنین فضایی، جمهوری اسلامی ایران نیز از فرآیند جهانی‌شدن ابزارهای ارتباطی مستثنی نبوده و استفاده رسانه و فضای مجازی رو به گسترش است. رسانه‌ها ابزارهای تأثیرگذاری در جامعه هستند که بر روی همه افراد جامعه، بدون هیچ‌گونه محدودیت سنی و جنسیتی، تأثیر می‌گذارند. افراد جامعه برای اینکه احساسات و علایق خود را بروز دهند، از رسانه‌ها استفاده می‌کنند. امروزه رسانه‌ها دو هدف مهم را دنبال می‌کنند: یکی ایجاد انگیزه و هیجان در مخاطبان و دیگری، ساماندهی ماهیت و کیفیت یادگیری مخاطبان. رسانه و فضای مجازی هرچند قابلیت استفاده و کاربرد مثبت در فرهنگ اسلامی و ایرانی را دارند؛ اما به‌دلیل نبود فرهنگ استفاده و نیز نداشتن آمادگی و برنامه‌ریزی نهادهای متولی فرهنگ و هویت دینی، در حال حاضر، کارکردهای منفی بیشتری داشته‌اند و از این طریق سلامت معنوی را تضعیف کرده‌اند. مقام معظم رهبری در مورد اهمیت خانواده می‌فرمایند: خانواده، مسئله بسیار مهمی است، پایه اصلی در جامعه است، سلول اصلی در جامعه است (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۰/۱۰/۱۴).

در این راستا، پژوهش حاضر درصدد پاسخ به این سؤال اصلی است که «تهدیدات رسانه و فضای مجازی بر سلامت معنوی از دیدگاه مقام معظم رهبری کدامند؟». سؤال فرعی مقاله این است که «تأثیرات مثبت رسانه و فضای مجازی بر سلامت معنوی از دیدگاه مقام معظم رهبری چیست؟».

هدف پژوهش حاضر، واکاوی تهدیدات رسانه و فضای مجازی بر سلامت معنوی با تأکید بر اندیشه‌های مقام معظم رهبری می‌باشد. در این تحقیق با استفاده از روش تحلیل مضمون، داده‌های حاصل از سخنان مقام معظم رهبری مفهوم‌سازی شده‌اند. موضوع نقش رسانه و فضای مجازی در عرصه

مسائل جامعه، یکی از نقاط مورد بحث و چالش برانگیز در همه جوامع، خصوصاً جامعه ایران بوده است. امروزه، نقش رسانه و فضای مجازی در پیشبرد امور جامعه، چنان اهمیت یافته که بدون توجه بدانها، این روند به نتیجه مطلوب نخواهد رسید. رسانه و فضای مجازی در عرصه‌های مختلف جامعه از جمله نهادهای حاکمیتی بسیار اهمیت دارد. لذا، ضرورت تهدیدات رسانه و فضای مجازی بر سلامت معنوی از دیدگاه مقام معظم رهبری مورد بررسی قرار گرفته است. این پژوهش به لحاظ نوع داده‌های استفاده شده، کیفی بوده و از نوع تحقیقات نظری است که در آن، محقق بدون داشتن یک هدف کاربردی خاص، صرفاً برای توسعه دانش به مطالعه می‌پردازد. اساس تحقیق محض برای یکی از اهداف علوم انجام می‌شود که نوعی علم برای علم است. در این تحقیق، با توجه به ضرورت استنباط از مهم‌ترین منبع روایی در زمینه رسانه و فضای مجازی (بیانات مقام معظم رهبری)، ابتدا روش اسنادی و مطالعه نظری به‌کار گرفته شد. در ادامه، از بین راهبردهای متنوع پژوهش کیفی، از راهبرد تحلیل مضمون با سبک اتريد-استرلینگ بهره برده شده است. برای انجام نظام‌مند مراحل تحلیل مضمون از نرم‌افزار MAXQDA که یک نرم‌افزار تحلیل کیفی است، استفاده شد. واحد تحلیل در این پژوهش، بیانات مقام معظم رهبری مرتبط با نقش رسانه و فضای مجازی در سلامت معنوی می‌باشد. تلاش شده است با رویکرد استقرایی، داده‌های مرتبط استخراج شود و در قالب جدول ارائه گردد و سپس، مفاهیم مرتبط توسط عبارتی کوتاه و توصیف‌کننده (کد) بیان شده است.

۲. مفاهیم پژوهش

۲-۱. رسانه

در جهان امروز، وسایل ارتباط جمعی با انتقال اطلاعات و معلومات جدید و مبادله افکار و عقاید عمومی، در راه پیشرفت فرهنگ و تمدن بشری نقش بزرگی به‌عهده گرفته‌اند (معتمدنژاد، ۱۳۷۹، ص ۲). ابزار، روش و وسیله‌هایی که برای ارتباط به‌کار می‌روند، رسانه شناخته می‌شوند. رسانه در واقع، یک تکنولوژی است که پیام‌ها را به مخاطبان در نقاط مختلف منتقل می‌کند. به عبارت دیگر، «رسانه وسیله‌ای است که فرستنده به کمک آن، معنا و مفهوم موردنظر خود (پیام) را به گیرنده منتقل می‌کند» (امیرتیموری، ۱۳۸۰، ص ۱۰). در خصوص تأثیرگذاری رسانه از نگاه قرآن مجید می‌توان به این آیه سوره زمر اشاره داشت که: «فَبَشِّرْ عِبَادَ الَّذِينَ يَقُولُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَاهُمُ اللَّهُ وَأُولَئِكَ هُمْ أُولُو الْأَنْبَابِ» (زمر ۱۷-۱۸)، «پس بندگان مرا بشارت ده، همان کسانی که سخنان را می‌شنوند و از نیکوترین آنها پیروی می‌کنند؛ آنان کسانی هستند که خدا هدایتشان کرده، و آنها خردمنداند».

۲-۲. فضای مجازی

فضای مجازی گسترده، جهانی است که شبکه‌های گوناگون رایانه‌ای در اندازه‌های متعدد و حتی رایانه‌های شخصی را، با استفاده از سخت‌افزارها و نرم‌افزارهای گوناگون و با قراردادهای ارتباطی به یکدیگر وصل می‌کند. کلیه خدمات، ابزارهای سخت و نرم، محتواها، ارتباطات، قالب‌ها و...، شامل فضای مجازی می‌شود (کهوند، ۱۳۹۵، ص ۲۹). در تمام تعاریف فضای مجازی، این فضا با استفاده از جلوه‌های سمعی و بصری سعی دارد تا اشیاء و واقعیت‌های سه بُعدی جهان واقعی را مشابه‌سازی کند؛ اما ادعا می‌شود که فاقد مادیت فیزیکی هستند. گفته می‌شود که از خصوصیات بارز این فضا، بی‌مکانی و بی‌زمانی است (منتظر قائم، ۱۳۸۴، ص ۲۳۱). مقام معظم رهبری درخصوص فراوانی و تنوع فضای مجازی اشاره دارند که: «این وسایل ارتباط جمعی که امروز وجود دارد، درست است که فراگیر است -اینترنت و شبکه‌های اجتماعی و بقیه چیزها خیلی فراگیر است» (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۰/۱۰/۱۴).

۲-۳. سلامت معنوی

معنویت‌خواهی، یکی از مؤلفه‌های اساسی در زندگی بشری است که امروزه، یکی از ابعاد مهم انسانی در تأمین بهداشت و سلامت روانی شمرده می‌شود. اهمیت این مسئله تا حدی است که سازمان بهداشت جهانی را بر آن داشته است تا در بیانیه‌های خود رسماً اعلام کند که بدون توجه به این بُعد انسانی، بهداشت روانی، به شکل صحیح و کامل تأمین نخواهد شد و سلامتی، بدون در نظر گرفتن سلامت معنوی، ناقص خواهد بود. براساس مطالعات در حوزه سلامت معنوی، ارتباط با خود، دیگران و مقدسات، موجب تعالی و قدرت گرفتن روحی شخص می‌شود. در این میان، حمایت‌های روحی افراد و توجه به فعالیت‌های معنوی، بسیار کمک‌کننده است (Como, 2007, p. 224). در همین راستا، شواهد فراوانی از وجود رابطه قوی بین مذهب و سلامتی وجود دارد که نشان‌دهنده اهمیت سلامت معنوی است (George & et al., 2000, p. 102). سلامت معنوی، منحصر به اثر دعاها و حالات روحی در بهبودی بیماری‌ها و جانشین شدن آن برای درمان‌های رایج طبی و یا طب مکمل نیست. در فرهنگ و فضای ایرانی - اسلامی، مهم‌ترین عامل تأثیرگذار بر سلامت فرد، رسیدن به سلامت معنوی است که اندیشه و ادبیات آن براساس قرآن به‌وسیله ده‌ها عارف و ادیب شکل گرفته و تدوین یافته است و منبعی برای توصیف سلامت معنوی و ارائه راه‌های رسیدن به آن به‌شمار می‌رود. سلامت معنوی براساس آموزه‌های اسلام، تقوا و توکل به خدا و اعتقاد به عالم پس از مرگ استوار است. در نظام وزارت بهداشت باید شرایطی اتخاذ شود تا رفتار پزشکی براساس معارف الهی باشد و این روند نیاز به آموزش دارد. رهبر معظم انقلاب، قائل به

سیاست‌گذاری مبتنی بر شناخت دشمن هستند. سال‌ها است که ایشان این مطالبه را دارند؛ اما بسیاری از کنشگران رسانه‌ای کشور، بدون توجه به این مسئله در حال فعالیت نامنظم هستند و دچار روزمرگی شده‌اند. اخیراً در فضای مجازی، گروهی از سربازان رژیم اشغالگر قدس را دیده‌اید که سال‌ها آموزش زبان فارسی دیده‌اند، فرهنگ ایران را فراگرفته‌اند، تا وارد تقابل با ایران شوند. اما سؤال بنده این است، تا امروز چند نفر از کنشگران رسانه‌ای ما آماده رویارویی با دشمن هستند؟ فرهنگ، زبان و ارزش‌های ایشان را شناخته‌اند و سیاست‌گذاری مبتنی بر شناخت دشمن داشته‌اند، پاسخ به این سؤال می‌تواند رافع بسیاری از معضلات ما در عرصه رسانه باشد (حاجی، ۱۴۰۰، ص ۲).

۳. پیشینه پژوهش

در باب شاخصه‌های سلامت معنوی، هم از جهت نظری و هم تحقیقاتی، پیشینه‌ای چندان قوی وجود ندارد؛ به‌ویژه در دیدگاه مقام معظم رهبری که معدودی مقاله، همه داشته‌های ما در این حوزه را شامل می‌شود. در خصوص رسانه و فضای مجازی، پژوهش‌هایی توسط اندیشمندان و پژوهشگران حوزه و دانشگاه صورت گرفته است که در جدول (۱) به برخی از آنها که در برخی جنبه‌ها به این پژوهش نزدیک‌تر بودند اشاره شده است.

جدول ۱- پیشینه پژوهش

پدیدآور	اهداف و یا سؤالات اصلی	مهم‌ترین یافته‌ها
رستمی و فرنیان (۱۳۹۹)	فرصت‌ها و تهدیدات فضای مجازی از منظر مقام معظم رهبری	مقام معظم رهبری از یک‌سو نسبت به استفاده از فرصت‌های فضای مجازی از جمله در راستای معرفی انقلاب اسلامی، ترویج دین اسلام، پاسخ به دشمن و تحرک عملی، پاسخ به مطالبات معارف اسلامی و از سوی دیگر نسبت به وجود تهدیدهای فضای مجازی از جمله ابزار نوین جنگی دشمن، انحراف و دور کردن از ارزش‌های ملی و دینی به ویژه جوانان اشاره دارند.
مهدی‌یار و همکاران (۱۴۰۱)	نقش تعلق به مادیات در حوزه سلامت روان در فضای مجازی	نتایج نشان داد عزت نفس می‌تواند با واسطه‌گری تعلق، نمایش خود کاذب را پیش‌بینی نماید. پیشنهاد می‌شود پژوهشگران و درمانگران از توجه به نقش متغیرهای فرهنگی و مذهبی غفلت نوززند. والدین و فعالان حوزه تعلیم و تربیت نیز طبق تعلیم دینی و روان‌شناختی باید به پرورش عزت نفس بالا در کودکان توجه ویژه‌ای داشته باشند، تا فرد مستعد وابستگی افراطی به مادیات و تبعات آن نباشد.
دلاری (۱۴۰۱)	تاثیر رسانه و فضای مجازی بر سلامت اجتماعی زنان	گسترش ضریب نفوذ اینترنت در کشور و عضویت در شبکه‌های اجتماعی از طریق گوشی‌های تلفن همراه رشد چشمگیری داشته است. به‌رغم همه‌گیر شدن شبکه‌های اجتماعی، حضور زنان در این شبکه‌ها و تاثیر این شبکه‌ها بر زندگی آنان از منظر جامعه‌شناختی اهمیت دارد. افزایش اطلاعات با وجود تاثیر مثبتی که دارد، اثرات منفی آن به‌خصوص بر سلامت فردی و اجتماعی مخاطبان انکارناپذیر است.

پدیده‌آور	اهداف و یا سؤالات اصلی	مهمترین یافته‌ها
باهنر و مهدی‌پور (۱۳۹۸)	تحلیل دلالت‌های سیاسی اندیشه رهبر معظم انقلاب اسلامی درباره فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی	در دیدگاه مقام معظم رهبری می‌توان سه گزینه «عدم توجه و ورود در پدیده کلان فضای مجازی»، «ورود نابهنگام یا صرف همگام شدن با تحولات فناورانه حوزه فضای مجازی» و «ورود توأم با هدفمندی و هوشمندانه» را استنباط کرد که براساس نتایج حاصل از تحلیل و تفسیر مضامین و در قالب نگاه تمدنی رهبر انقلاب، گزینه مطلوب، تعامل و ورود هوشمندانه و هدفمند در این فضا است. در دیدگاه ایشان فضای مجازی امتداد فضای حقیقی و دارای تأثیر متقابل با آن است.
رستمی و فرنیان (۱۴۰۰)	فرصت‌ها و تهدیدات فضای مجازی از منظر مقام معظم رهبری	نتایج بیانگر آن است که امام خامنه‌ای از یک‌سو نسبت به استفاده از فرصت‌های فضای مجازی ازجمله در راستای معرفی انقلاب اسلامی، ترویج دین اسلام، پاسخ به دشمن و تحرک علمی، پاسخ به مطالبات معارف اسلامی و از سوی دیگر نسبت به وجود تهدیدهای فضای مجازی ازجمله ابزار نوین جنگی دشمن، انحراف و دور کردن از ارزش‌های ملی و دینی به‌ویژه جوانان اشاره دارند و از همین‌رو بر ضرورت مدیریت فضای نیز تأکید می‌کنند.
مروتی شریف‌آباد و همکاران (۱۳۹۸)	ارتباط بین سلامت معنوی و استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی در دانش‌آموزان دبیرستانی	میزان دسترسی به اینترنت در دانش‌آموزان پسر بیشتر از دختران است و سطح سلامت معنوی در هر دو جنس در حد متوسط می‌باشد. با توجه به تأثیر و گستره روزافزون این شبکه‌ها در سیر زندگی دانش‌آموزان به ویژه سلامت معنوی آنان، نیازهای ارتباطی آنها بایستی مورد توجه مسئولان امر قرار گیرد.
اسماعیلی و همکاران (۱۳۹۶)	استفاده از واقعیت مجازی در راستای بهبود سلامت جسمانی و روانی کودکان	این پژوهش به بررسی تأثیر فناوری واقعیت مجازی بر بهبود سلامت جسمانی کودکان پرداخته و نقشی که این فناوری در بهبود سلامت روانی کودکان دارد را مورد بررسی قرار می‌دهد.

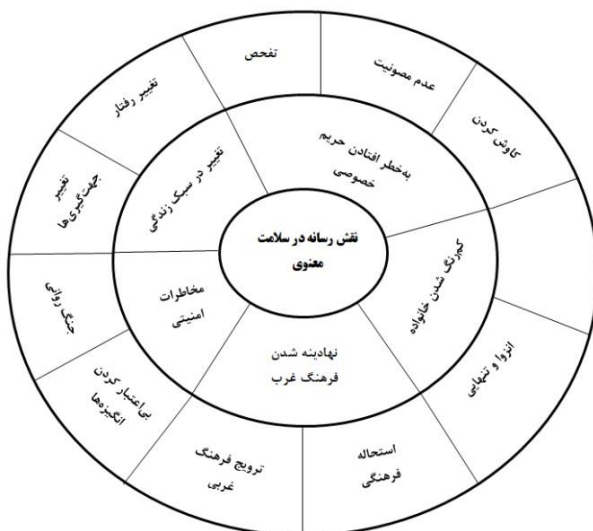
با توجه به پیشینه پژوهش، آثاری در خصوص رسانه و فضای مجازی انجام است؛ اما مقاله پیش‌رو به واکاوی تهدیدات رسانه و فضای مجازی بر سلامت معنوی از دیدگاه مقام معظم رهبری می‌پردازد. با بررسی و مطالعه بیانات مقام معظم رهبری، در مرحله اول، ۴۹ کد استخراج شد. در مرحله بعد با ترکیب و مقایسه مستمر کدها، ۱۱ مقوله فرعی شکل گرفت و پس از بررسی و سنخ‌سنجی مؤلفه‌ها و با توجه به حوزه رسانه و فضای مجازی، ۵ مقوله اصلی تغییر در سبک زندگی، کم‌رنگ شدن نقش خانواده، به‌خطر افتادن حریم خصوصی، مخاطرات امنیتی و نهادینه شدن ارزش‌های فرهنگ غربی طراحی شد. برای سنجش پایانی پژوهش، نمونه‌هایی از متن مورد تحلیل، انتخاب و مجدداً کدگذاری شد. برای حصول اطمینان از اعتبار و روایی پژوهش، علاوه بر بررسی مقوله‌ها و شاخص‌ها، نظرات و رهنمودهای برخی از استادان دانشگاه نیز مورد توجه قرار گرفت. در نهایت، مقوله‌های اصلی در قالب شبکه مقوله‌ها با یکدیگر مرتبط شدند و بدین ترتیب، الگوی مفهومی تهدیدات رسانه و فضای مجازی در سلامت معنوی از دیدگاه مقام معظم رهبری ظهور پیدا کرد.

جدول ۲- نقش تهدیدات رسانه و فضای مجازی در سلامت معنوی از دیدگاه مقام معظم رهبری

بیانات امام خامنه‌ای (متن / مضمون)	مضمون اولیه (اصلی)	مضمون سازمان‌دهنده	مضمون فراگیر	کدها
امروز انبوهی از رسانه‌ها -نمی‌شود شمرد، بخصوص با این وضع فضای مجازی- با هزاران متخصص: متخصص هنر، متخصص رسانه، متخصص علوم ارتباطات، با پشتیبانی مالی انبوه، با پشتیبانی امنیتی انبوه در کارند؛ برای چه؟ برای اینکه در نظام جمهوری اسلامی افکار را برگردانند، مذاق‌ها را برگردانند.	تغییر مذاق، تغییر افکار	تغییر رفتار، تغییر جهت‌گیری‌ها	تغییر در سبک زندگی	۱۴۰۱/۳/۱۸، ۱۴۰۱/۶/۳، ۱۴۰۱/۲/۲، ۱۴۰۱/۴/۱۷، ۱۴۰۰/۸/۳۰، ۱۴۰۱/۳/۱، ۱۴۰۰/۶/۶، ۱۳۹۹/۱۱/۱۵
یکی از عیوب فضای مجازی، منزوی شدن بچه‌ها در خانه است؛ وقتی که با این تبلت و مانند اینها آشنا شدند، می‌روند سرگرم آن کار می‌شوند و از محیط خانه و خانواده در واقع به تدریج دور می‌شوند. باید به اینها توجه کنید و مراقبت کنید.	منزوی شدن حریم شخصی	دور شدن از محیط خانواده، انزوا و تنهایی	کمرنگ شدن نقش خانواده	۱۳۹۶/۶/۳۰، ۱۳۹۰/۱۰/۱۴، ۱۳۹۰/۳/۱، ۱۳۹۰/۱۰/۷، ۱۳۸۸/۶/۲۰، ۱۳۸۹/۴/۲۳، ۱۳۸۶/۴/۱۳، ۱۳۸۸/۶/۱۶، ۱۳۹۶/۱/۳۰، ۱۳۹۸/۴/۰۵
تجسس در امور شخصی و خصوصی دیگران چه در فضای حقیقی و چه در فضای مجازی جایز نیست.	تجسس، گاهش امنیت روانی، کنجکاوی کردن	تفحص، عدم مصونیت، کاوش کردن	به خطر افتادن حریم خصوصی	۱۳۹۸/۵/۲۴، ۱۳۹۸/۴/۵، ۱۳۹۵/۳/۱۴، ۱۳۹۶/۱/۳۰، ۱۳۹۴/۱/۱، ۱۳۹۲/۲/۱۵، ۱۳۹۲/۸/۶، ۱۳۹۱/۷/۱۹، ۱۳۹۱/۶/۲۸، ۱۳۹۱/۴/۲۱
مهم‌ترین امید دشمنان برای ضربه زدن به کشور، امید بستن به اعتراضات مردمی است. امیدشان به این است که بلکه بتوانند با کار روانی، با فعالیت‌های اینترنتی و فضای مجازی و انواع و اقسام اینها، با پول، با مزدورپروری، مردم را در مقابل نظام اسلامی و جمهوری اسلامی قرار بدهند.	تضعیف روحیه، تحریف	جنگ روانی، بی‌اعتبار کردن انگیزه‌ها	مخاطرات امنیتی	۱۳۹۴/۱/۳۰، ۱۳۹۴/۲/۶، ۱۳۸۶/۸/۱۶، ۱۳۹۰/۶/۲۹، ۱۳۸۳/۷/۱۵، ۱۳۸۶/۵/۲۰، ۱۳۸۲/۱۰/۲، ۱۳۷۲/۴/۷، ۱۳۷۲/۴/۷
متأفانه امروز با گسترش فضای مجازی بتدریج ادب اسلامی دارد کمرنگ می‌شود.	کمرنگ شدن ارزش‌های اسلامی، مسخ شدن فرهنگ اسلامی	استحاله شدن فرهنگ، ترویج فرهنگ غربی	نهادینه شدن ارزش‌های فرهنگ غربی	۱۳۹۱/۴/۲۱، ۱۳۹۰/۱۱/۱۹، ۱۳۸۵/۳/۲۹، ۱۳۹۶/۲/۷، ۱۳۸۱/۷/۳۰، ۱۳۸۳/۳/۲۲، ۱۳۷۵/۲/۱۳، ۱۳۷۷/۱۱/۱۳، ۱۳۶۸/۹/۱۵

۳-۱. ترسیم الگو

بعد از مراحل کدگذاری، انتخاب مضامین اصلی و سازمان‌دهنده و فراگیر، ترسیم الگوی استراتژی تهدیدات رسانه و فضای مجازی در سلامت معنوی از دیدگاه مقام معظم رهبری در شکل (۱) ارائه شده است.

شکل ۱- مدل استراتژی تهدیدات رسانه و فضای مجازی در سلامت معنوی

۴. تأثیرات مثبت رسانه و فضای مجازی بر سلامت معنوی از دیدگاه مقام معظم رهبری

رسانه و فضای مجازی مانند دو روی یک سکه است؛ این انتخاب ما است که از روی مثبت یا از روی منفی آن استفاده کنیم. شبکه‌های اجتماعی را نمی‌توان مطلقاً بد یا مطلقاً خوب نامید. دنیای پیچیده مجازی ویژگی‌های مثبت و منفی را در خود جای داده، اما کاربران باید بسیار مراقب باشند؛ زیرا گاهی اوقات ناخواسته به سمت ویژگی‌های منفی شبکه‌های اجتماعی جذب شده و ناگهان خود را در باتلاقی فرورفته خواهند دید. با مراقب و نظارت بر رفتار خود در شبکه‌های اجتماعی، می‌توان از قابلیت‌های مثبت این‌گونه فضاها استفاده کرد. همچنین، با این کار می‌توان دیگران را به استفاده از ویژگی‌های مثبت شبکه‌های اجتماعی سوق داد؛ تا فضای این‌گونه محیط‌های مجازی، روز به روز سالم‌تر از گذشته شود. مقام معظم رهبری در خصوص فضای مجازی می‌فرمایند: به نظر من، وسایل رسانه‌ای جدید، هم یک فرصت است؛ هم یک خطر است (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۶/۰۳/۰۱).

۴-۱. وجود تنوع و جذابیت

در رسانه و فضای مجازی، هرکسی متناسب با علایق خود می‌تواند به مطالب و تصاویر مورد نیاز خود دسترسی پیدا کند و همچنین، در صورت نیاز به مطلب یا شعر خاصی که در ذهن دارد، با وارد کردن چند واژه کلیدی، به سرعت مطلب مورد نظر را پیدا کند. به نظر می‌رسد جذابیت و تنوع در شبکه‌های اجتماعی و مخاطب‌محور بودن اغلب داده‌ها در آن، در این فضا به‌روزتر است (عامری، ۱۳۹۶، ص ۱۷). مسائل اخلاقی در

هر زمان از اهمیت فوق‌العاده‌ای برخوردار بوده، ولی در عصر و زمان ما اهمیت ویژه‌ای دارد؛ چراکه عوامل و انگیزه‌های فساد در عصر ما از هر زمانی بیشتر است. اکتساب صفات پسندیده اخلاقی و منزّه کردن قلب از رذائل اخلاقی، از مهم‌ترین مباحث قرآنی است و از یک نظر، مهم‌ترین هدف بعثت انبیای الهی را تشکیل می‌دهد. اسلام به‌عنوان دین اخلاق مدار، اهتمام فراوانی به شکوفایی و پرورش فضایل اخلاقی در انسان‌ها دارد (آیت‌اللهی و همکاران، ۱۳۹۳، ص ۱۷۳).

۲-۴. تولید محتوای مناسب

تولید، دربرگیرنده امر شناخت است که بر مبنای آن، متن‌های رسانه‌ای به‌طور آگاهانه ساخته می‌شوند (باکینگهام، ۱۳۹۹، ص ۱۰۸). رسانه‌ها انواع گوناگونی از اطلاعات و محتوا را انتقال داده و شیوه‌هایی که افراد، زندگی اجتماعی را تفسیر کرده و نسبت به آن واکنش می‌دهند را با کمک نظم دادن به تجربه ما از زندگی اجتماعی، قالب‌ریزی می‌کنند (گیدنز، ۱۳۸۹، ص ۴۷۹). تبادل اطلاعات و تعاملی بودن روابط و ارتباطات در فضای مجازی بدون محدودیت‌های حاکم بر دیگر رسانه‌ها است که معمولاً در آنها عده‌ای گوینده و نویسنده هستند و جمع دیگری صرفاً شنونده و خواننده. اخبار شبکه‌های اجتماعی بدون سانسور منتشر می‌شوند و این می‌تواند یک مزیت تلقی شود. بنابراین، باید برنامه‌ریزی و اقدام جدی در خصوص ارائه محصولات و محتوای دینی به مخاطبان انجام داده و با توجه به شرایط جدیدی که در بحث رسانه‌های مجازی و ظرفیت‌های جدید به‌وجود آمده است، بایستی به‌سمت تبدیل این محتواها به محتوای دیجیتال حرکت کرد و محتوای فاخر را در مرکب فضای مجازی بنشانیم و در اختیار مخاطبان قرار داد. مقام معظم رهبری درباره دسترسی آسان به اطلاعات و گسترش تعاملات معتقدند که: فضای مجازی یک ابزار بسیار کارآمد است برای اینکه شما بتوانید پیامتان را به اقصی نقاط دنیا برسانید (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۶/۰۶/۰۶).

۳-۴. تسهیل در جهاد تبیین

امروزه هر فردی می‌تواند علاوه بر انسان‌های پیرامونی خود که در یک محیط روستایی، شهری و یا حتی یک کشور زندگی می‌کنند، با افراد بی‌شماری از هر جای جهان به راحتی ارتباط برقرار کند و لذا، فضای مجازی توانسته است محدودیت‌های ارتباطی در جغرافیا را کم‌رنگ سازد و انسان‌ها می‌توانند به‌صورت آنلاین با تمام کسانی که از ابزارهای فضای مجازی استفاده می‌کنند، مرتبط شوند. برخلاف رسانه و فضای مجازی که ارتباط یک‌طرفه و انتشار محتوا از طرف صاحبان رسانه بوده و کاربر صرفاً مصرف‌کننده محتوا است، در رسانه‌های اجتماعی، ارتباط دوطرفه برقرار می‌شود؛ کاربر به‌عنوان فرستنده محتوا هم ایفای نقش

می‌کند و از مشارکت فعال کاربر نمی‌توان غافل شد. مقام معظم رهبری در این باره سفارش کرده‌اند که: فضای عمومی مجازی در کنار مشکلاتی که ممکن است به وجود بیاورد، برکات بزرگی هم دارد؛ می‌توانید در این زمینه به معنای واقعی کلمه جهاد کنید (مقام معظم رهبری، ۱۴۰۰/۰۷/۰۵). ارتباط دوسویه برای جهاد تبیین در کل جهان، با فضای مجازی آسان است و این یک اثر مثبت است که با تبیین حقایق در این بستر در سلامت معنوی نیز تأثیرگذار است.

۵. تأثیرات منفی رسانه و فضای مجازی بر سلامت معنوی از دیدگاه مقام معظم رهبری

یکی از مسائلی که امروز در زندگی افراد، به‌ویژه سلامت معنوی نقش پررنگی پیدا کرده است، استفاده از نرم‌افزارهای اینترنتی است. اعتیاد اینترنتی، امروزه جایگزین ارتباطات اجتماعی برای افراد شده و این روند به شکل‌گیری اختلال شخصیت در فرد منجر می‌شود. اگر سه یا چهار نشانه همچون استفاده کردن از اینترنت در دوره‌های زمانی طولانی‌تر از گذشته، دست کشیدن یا کاستن از فعالیت‌های مهم اجتماعی، شغلی یا تفریحی به دلیل استفاده از اینترنت، از دست دادن روابط مهم، شغل و فرصت‌های آموزشی و شغلی به دلیل استفاده مفرط از اینترنت، افزایش تدریجی استفاده از اینترنت برای رسیدن به رضایت (که در این شرایط با وجود صرف همان میزان وقت، میزان رضایت‌مندی فرد در مقایسه با روزهای قبل کم‌تر است و نیاز به زمان بیشتری دارد تا به همان درجه از رضایت قبلی برسد) و اختصاص حجم قابل‌توجهی به فعالیت‌های مربوط به کاربری اینترنتی، مشاهده شود، فرد به اینترنت اعتیاد دارد. تأثیرات منفی رسانه و فضای مجازی با تأکید اندیشه مقام معظم رهبری در سلامت معنوی جامعه به این شرح است:

۵-۱. ایجاد تغییر در سبک زندگی

یکی از پیامدهای منفی رسانه‌ها و فضای مجازی، تحت‌فشار قرار گرفتن دین و اعتقادات مذهبی، به‌ویژه در رفتار و سبک زندگی براساس آموزه‌های اسلامی است (رفیع‌پور، ۱۳۷۸، ص ۳۶). در ارتباط با واکاوی مفهوم سبک زندگی به‌عنوان یک مسئله مهم و اساسی، باید گفت که رهبر انقلاب مفهوم سبک زندگی را یکی از ابعاد پیشرفت در مفهوم اسلامی قلمداد می‌کنند که باید به آن اهمیت داد. از نظر مقام معظم رهبری، سبک زندگی به همه مسائلی برمی‌گردد که متن زندگی انسان را شکل می‌دهند. معظم‌له در این زمینه بر این باورند: امروز انبوهی از رسانه‌ها -نمی‌شود شمرد، به‌خصوص با این وضع فضای مجازی- با هزاران متخصص: متخصص هنر، متخصص رسانه، متخصص علوم ارتباطات، با پشتیبانی مالی انبوه، با پشتیبانی امنیتی انبوه در کارند؛ برای چه؟ برای اینکه در نظام جمهوری اسلامی افکار را برگردانند، مذاق‌ها را برگردانند (مقام معظم رهبری، ۱۴۰۰/۱۱/۰۳). مقام معظم رهبری در این خصوص

می‌فرمایند: این فضای مجازی، امروز از فضای حقیقی زندگی ما چند برابر بزرگ‌تر شده. بعضی‌ها اصلاً در فضای مجازی تنفس می‌کنند؛ اصلاً آنجا تنفس می‌کنند، زندگی‌شان در فضای مجازی است. جوانان هم سروکار دارند با فضای مجازی، با انواع و اقسام چیزها و کارها، با برنامه‌های علمی‌اش، با اینترنتش، با شبکه‌های اجتماعی‌اش، با مبادلات و امثال اینها سروکار دارند. خوب، اینجا لغزش‌گاه است. ما نمی‌گوییم این راه را ببندید؛ نه، اینکه بی‌عقلی است. یک کسانی نشسته‌اند، فکر کرده‌اند، یک راهی باز کرده‌اند به‌عنوان این فضای مجازی و به‌قول خودشان سایبری؛ خیلی خوب، از این استفاده کنید، منتها استفاده درست بکنید. دیگران دارند استفاده درست می‌کنند. بعضی از کشورها طبق فرهنگ خودشان این دستگاه‌ها را قبضه کرده‌اند (مقام معظم رهبری، ۱۳/۰۲/۱۳۹۵).

۲-۵. کم‌رنگ شدن نقش خانواده

در تأثیر رسانه‌ها و شبکه‌های اجتماعی، زندگی، بیش از پیش تابع تمایل مصرف‌گرایی شده است. مصرف‌گرایی و مدپرستی که توسط تجارت آزاد و جهانی شدن غربی افزایش یافته، تمایل به ایمان معنوی و رشد فرهنگی بر مبنای آموزه‌های اسلام را عمیقاً تضعیف کرده است (اسماعیل یصحانی، ۱۳۸۱، ص ۵۳). مقام معظم رهبری در این خصوص می‌فرمایند: یکی از عیوب فضای مجازی مزوی شدن بچه‌ها در خانه است. وقتی که با این تبلت و مانند اینها آشنا شدند، می‌روند سرگرم آن کار می‌شوند و از محیط خانه و خانواده در واقع، به‌تدریج دور می‌شوند (مقام معظم رهبری، ۱۴۰۰/۰۱/۰۱). مقام معظم رهبری در خصوص کم‌رنگ شدن نقش خانواده می‌فرمایند: انس بچه‌ها با فضای مجازی، محسّنات و عیوبی دارد. یکی از عیوبش مزوی شدن بچه‌ها در خانه است (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۹/۰۶/۱۱).

۳-۵. به خطر افتادن حریم خصوصی

هرچند حریم خصوصی مفهومی بسیار مبهم است و تعریف آن را بسیار مشکل دانسته‌اند (محسنی، ۱۳۸۹، ص ۱۹)؛ رواج سریع فناوری، عملاً موجب تسهیل در نقض حریم خصوصی داده‌ها و اسرار اشخاص گردیده است (جعفری و رهبرپور، ۱۳۹۶، ص ۴۴). مقام معظم رهبری در این خصوص می‌فرمایند: الان در فضای مجازی معمول شده، کار عادی و رایجی است که به همدیگر بدگویی کنند؛ این به آن، آن به این تهمت بزنند، یک ضعف کوچک را بزرگ کنند، آبروی مؤمن را ببرند که معلوم هم نباشد چه‌کسی است؛ خوب خیلی چیز بدی است. در بین جوان‌های ما یک چنین چیزهایی وجود دارد که باید جلوی گرفتار شدن؛ این با تربیت معنوی ممکن است (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۷/۰۳/۲۰). حریم خصوصی، قلمرویی از زندگی اشخاص است که به‌هیچ‌وجه مایل نیستند دیگران بدون اجازه آنها وارد این

قلمرو شوند یا از آن آگاهی پیدا کنند (هوسمن، ۱۳۷۰، ص ۴۲). مقام معظم رهبری در پاسخ به سؤال «تجسس در حریم خصوصی دیگران چه حکمی دارد؟ آیا در این قبیل موارد، فرقی بین فضای حقیقی و مجازی وجود دارد؟»؛ پاسخ دادند که تجسس در امور شخصی و خصوصی دیگران چه در فضای حقیقی و چه در فضای مجازی جایز نیست.

۴-۵. مسائل و مخاطرات امنیتی

از ویژگی‌های رسانه و فضای مجازی این است که موجب بالا رفتن آمار جرم و اعمال مجرمانه و تشدید آسیب‌های اجتماعی شده و ارزش‌های انسانی مانند اخلاق خانوادگی، حیا، حریم خصوصی، آموزه‌های سنتی و آداب و رسوم فرهنگی را مورد تاخت و تاز قرار داده است. شکستن حرمت‌ها و قبح‌شکنی، از گناهان همراه با ایجاد آشفتگی در اصلی‌ترین عنصر سازنده جامعه، یعنی نهاد خانواده است؛ که این کار، با هدف از بین بردن نقش سازنده خانواده در تربیت فرزندان صورت می‌گیرد. رسانه‌ها و فضای مجازی در صدد هستند تا با سیطره یک فرهنگ، مسئله پلورالیسم فرهنگی را از بین ببرند و یک فرهنگ را با مؤلفه‌هایی که از روابط جدید اجتماعی و سیاسی بهره می‌برد، بر همه افکار، فرهنگ‌ها و تمدن‌ها حاکم سازند (سجادی، ۱۳۸۰، ص ۴۷). مقام معظم رهبری پیرامون آن فرمودند: مهم‌ترین امید دشمنان برای ضربه زدن به کشور، امید بستن به اعتراضات مردمی است. امیدشان به این است که بلکه بتوانند با کار روانی، با فعالیت‌های اینترنتی و فضای مجازی و انواع و اقسام اینها، با پول، با مزدورپروری، مردم را در مقابل نظام اسلامی و جمهوری اسلامی قرار بدهند (مقام معظم رهبری، ۱۴۰۱/۰۳/۱۴). مقام معظم رهبری در خصوص مخاطرات امنیتی می‌فرمایند: دشمن از لحاظ فضای مجازی، آرایش جنگی گرفته؛ در مقابل این دشمنی که آرایش جنگی در مقابل ملت ایران گرفته، ملت ایران بایستی آرایش مناسب بگیرد و خودش را آماده کند (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۸/۰۲/۱۱).

۵-۵. نهادینه شدن ارزش‌های فرهنگ غرب

با متزلزل شدن ارزش‌ها در اثر نبودن فضایی مناسب برای ظهور عقاید، زمینه برخورد بین فرهنگ‌ها و تمدن‌ها پدیدار می‌گردد؛ که بیشترین تأثیر را بر ارزش‌های دینی و اخلاقی دارد (جوادی یگانه و همکاران، ۱۳۸۶، ص ۱۲). مقام معظم رهبری در مورد نهادینه شدن ارزش‌های فرهنگ غربی بیان می‌دارند: متأسفانه امروز با گسترش فضای مجازی، به تدریج ادب اسلامی دارد کم‌رنگ می‌شود (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۹/۱۱/۱۵). مقام معظم رهبری در خصوص نهادینه شدن ارزش‌های فرهنگ غرب می‌فرمایند: امروز از تلویزیون، از رادیو، از اینترنت، از شبکه‌های اجتماعی، از انواع و اقسام وسایل فضای مجازی، علیه افکار

عمومی ما استفاده می‌شود (بیانات مقام معظم رهبری، ۱۳۹۷/۰۷/۱۲).

۶. نتیجه‌گیری

در دنیای امروز، رسانه و فضای مجازی تأثیر به‌سزایی در زندگی انسان‌ها دارد و روزبه‌روز با توسعه علم و فناوری اطلاعات، بر اثرگذاری آن افزوده می‌شود. رسانه و فضای مجازی مانند دو روی یک سکه است؛ این انتخاب ما است که از روی مثبت یا از روی منفی آن استفاده کنیم. شبکه‌های اجتماعی را نمی‌توان مطلقاً بد یا مطلقاً خوب نامید. دنیای پیچیده مجازی، ویژگی‌های مثبت و منفی را در خود جای داده؛ اما کاربران باید بسیار مراقب باشند؛ زیرا گاهی اوقات ناخواسته به سمت ویژگی‌های منفی شبکه‌های اجتماعی جذب شده و ناگهان خود را در باتلاقی فرورفته خواهند دید. اهمیت این مسئله تا حدی است که سازمان بهداشت جهانی را بر آن داشته است تا در بیانیه‌های خود، رسماً اعلام کند که بدون توجه به این بُعد انسانی، بهداشت روانی، به شکل صحیح و کامل تأمین نخواهد شد و سلامتی، بدون در نظر گرفتن سلامت معنوی، ناقص خواهد بود. البته فضای مجازی، ابزار گسترش فرهنگ است. در کنار همه آثار مثبت رسانه و فضای مجازی، تصور برخی از پیامدهای منفی آنها و چالش‌هایی که ایجاد نموده‌اند، امری بدیهی است. امروزه رسانه و فضای مجازی جایگزین ارتباطات اجتماعی برای افراد شده و این روند به شکل‌گیری اختلال شخصیت در فرد منجر می‌شود. از این‌رو، برای ارتقاء سلامت معنوی می‌توان از این رسانه و فضای مجازی به همان اندازه که زیان می‌بینیم، بهره نیز ببریم و چالش‌ها را تبدیل به فرصت کنیم.

در تحقیق حاضر با استفاده از روش تحلیل مضمون، داده‌های حاصل از سخنان مقام معظم رهبری مفهوم‌سازی شده و براساس این مفاهیم، مضامین اولیه شامل تغییر افکار، تغییر مذاق، منزوی شدن، حریم شخصی، کاهش امنیت روانی، تجسس، کنجکاو کردن، تضعیف روحیه، تحریف، کم‌رنگ شدن ارزش‌های اسلامی و مسخ شدن فرهنگ اسلامی احصاء گردید. سپس، مضامین سازمان‌دهنده شامل تغییر رفتار، تغییر جهت‌گیری‌ها، دور شدن از محیط خانواده، انزوا و تنهایی، تفحص، عدم مصونیت، کاوش کردن، جنگ روانی، بی‌اعتبار کردن انگیزه‌ها، استحاله شدن فرهنگ و ترویج فرهنگ غربی به دست آمد.

در نهایت، با ترکیب و ادغام مضامین فراگیر نزدیک به هم، پنج عامل تغییر در سبک زندگی، کم‌رنگ شدن نقش خانواده، به خطر افتادن حریم خصوصی، مخاطرات امنیتی و نهادینه شدن ارزش‌های فرهنگ غربی استخراج گردید. در این میان، هرچند برخی متولیان فرهنگی جامعه می‌کوشند با معرفی و نهادینه کردن ارزش‌های ایرانی-اسلامی، خانواده‌ها را از پیروی از سبک زندگی غربی بازدارند؛ اما این تلاش‌ها در این زمینه کافی نبوده است.

— منابع —

قرآن کریم.

- آیت‌اللهی، زهرا؛ بانکی‌پور فرد، امیرحسین، حسینی، شیما سادات؛ حکمت‌نیا، محمود؛ سیاح، مونس؛ محمودی، محمدجواد؛ نامجو، بتول (۱۳۹۳). *دانش خانواده و جمعیت*. تهران: نشر معارف.
- اسماعیل یصحانی، سعید (۱۳۸۱). جهانی‌سازی و استراتژی مقاومت. کتاب نقد، شماره ۲۴-۲۵.
- اسماعیلی، سبحان؛ رنجبر، محمدحسین؛ کامل طباطبائی، سید رضا؛ شاکری، حسن (۱۳۹۶). *استفاده از واقعیت مجازی در راستای بهبود سلامت جسمانی و روانی کودکان*. در: کنگره بین‌المللی علوم و مهندسی.
- امیر تیموری، محمدحسن (۱۳۸۰). *رسانه‌های آموزشی*. تهران: نشر ساسان
- باکینگهام، دیوید (۱۳۹۹). *آموزش رسانه، یادگیری، سواد رسانه‌ای و فرهنگ معاصر*. ترجمه حسین سرافراز. تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق (ع).
- باهنر، ناصر؛ مهدی‌پور، حسین (۱۳۹۸). تحلیل دلالت‌های سیاسی اندیشه رهبر معظم انقلاب اسلامی درباره فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی. *مطالعات راهبردی بسیج*، ۲۲ (۸۳)، ص ۳۷-۵.
- جعفری، علی؛ رهبرپور، محمدرضا (۱۳۹۶). مسئولیت مدنی ناشی از نقض حریم خصوصی داده‌ها در فقه امامیه و حقوق موضوعه. *حقوق خصوصی*، ۵ (۱۸)، ص ۷۴-۴۳.
- جواد یگانه، محمدرضا؛ عبدالهیان، حمید (۱۳۸۶). *دین و رسانه*. تهران: دفتر پژوهش‌های رادیو.
- حاجی، مهدی (۱۴۰۰/۰۲/۱۴). ویژگی رسانه مطلوب. *خبرگزاری فارس*.
- خامنه‌ای، سید علی (۱۴۰۰/۰۱/۰۱). *بیانات در سال جدید خطاب به ملت ایران*. قابل دسترسی در: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=47576>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۴۰۰/۱۱/۰۳). *بیانات در دیدار مداحان/اهل بیت*. قابل دسترسی در: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=49448>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۴۰۰/۰۷/۰۵). *بیانات در پایان مراسم عزاداری اربعین حسینی*. قابل دسترسی در: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=48746>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۶/۰۶/۰۶). *بیانات در طلاب حوزه‌های علمیه استان تهران*. قابل دسترسی در: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=37528>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۸/۰۲/۱۱). *بیانات در دیدار معلمان و فرهنگیان*. قابل دسترسی در: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=42410>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۹/۰۶/۱۱). *بیانات در نشست با مسئولان آموزش و پرورش*. قابل دسترسی در: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=46388>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۵/۰۲/۱۳). *بیانات در دیدار معلمان و فرهنگیان*. قابل دسترسی در: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=32970>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۰/۱۰/۱۴). *بیانات در سومین نشست اندیشه‌های راهبردی*. قابل دسترسی در: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=18453>

خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۹/۱۱/۱۵). *بیانات در مسئولان نظام و سفرای کشورهای اسلامی*. قابل دسترس در: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=47254>

خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۷/۰۳/۲۰). *بیانات در مسئولان و سفرای کشورهای اسلامی*، قابل دسترس در: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=39877>

دلدار، فیروزه (۱۴۰۱). *تأثیر رسانه و فضای مجازی بر سلامت اجتماعی زنان*. مبلغان، ۱۰(۳)، ص ۷۱-۸۰.
رحمان‌زاده، سید علی (۱۳۸۹). *کارکرد شبکه‌های مجازی در عصر جهانی شدن*. مطالعات راهبردی سیاستگذاری عمومی، ۱(۱)، ص ۱۸-۱.

رستمی، محسن؛ فرنیان، اصغر (۱۳۹۹). *فرصت‌ها و تهدیدات فضای مجازی از منظر مقام معظم رهبری*. دانشنامه علوم سیاسی، ۲(۲)، ص ۳۶-۱.

رفیع‌پور، فرامرز (۱۳۷۸). *وسایل ارتباط جمعی و تغییر ارزش‌های اجتماعی*. تهران: نشر کتاب فردا.
سجادی، عبدالقیوم (۱۳۸۰). *استراتژی کلان جامعه دینی در برخورد با جهانی شدن*. نگاه حوزه، شماره ۴۷۴۷.
عامری، داود (۱۳۹۶/۱۲/۱۴). *فضای مجازی، فرصت‌ها و تهدیدات*. تهران: خبرگزاری تسنیم. قابل دسترس در: <https://tn.ai/1672712>

کهوند، محمد (۱۳۹۵). *شبکه عنکبوتی*. قم: انتشارات ذکری.
گیدنز، آنتونی (۱۳۸۹). *جامعه‌شناسی*. ترجمه حسن چاوشیان. تهران: نشر نی.
محسنی، فرید (۱۳۸۹). *حریم خصوصی اطلاعات*. تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق (ع).
مروتی شریف‌آباد، محمدعلی؛ حسینی، نرجس، بهزادی‌فر، مسعود؛ بهزادی‌فر، میثم؛ راستیان، محمد؛ فاضل‌پور، شکوه (۱۳۹۸). *ارتباط بین سلامت معنوی و استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی در دانش‌آموزان دبیرستانی شهر فیروزآباد استان فارس*. طلوع بهداشت، ۱۸(۳)، ص ۴۵-۵۶.

معمدنژاد، کاظم (۱۳۷۹). *وسایل ارتباط جمعی*. تهران: انتشارات دانشگاه علامه طباطبائی، ج ۱.
منتظرانم، مهدی (۱۳۸۴). *اینترنت، سرمایه اجتماعی و گروه‌های خاموش*. مطالعات فرهنگی و ارتباطات، ۱(۴)، ص ۲۲۳-۲۴۵.

مهدی‌یار، منصوره؛ ملازاده، جواد؛ گودرزی، محمدعلی؛ افلاک سیر، عبدالعزیز (۱۴۰۱). *نقش تعلق به مادیات در حوزه سلامت روان در فضای مجازی*. پژوهش در دین و سلامت، ۸(۲)، ص ۵۸-۴۸.

هوسمن، کارل (۱۳۷۰). *حمایت از حریم خصوصی افراد در برابر حق آگاهی*. ترجمه داوود حیدری. رسانه، ۷(۳)، ص ۱۴-۱.

Como, J. (2007). A Literature Review Related to Spiritual Health and Health Outcomes. *Holist Nurs Pract*, 21(5), p. 224-236.

George, L.K. & et al. (2000). Spirituality and health: What we know, what we need to know. *Journal of social and clinical psychology*, vol, 19, p. 102-116.